
Majd, ha fagy! – A római kori Duna-vidék télen¹

Andrei Gandila, az itt recenzált tanulmány szerzője, Bukaresten szerezte alap- és mesterdiplomáját, míg doktori értekezését már Floridában írta és védte meg, miután egy évet eltöltött Washington, D. C.-ben, ahol a Dumbarton Oaks intézetében tanult bizantinológiát. A doktori képzése során a késő antikvitásra és régészetre specializálódott. Terepmunkát végzett Romániában és Olaszországban is, illetve az Egyesült Államokon kívül számos európai országban vett részt konferencián. Kiemelten érdeklődik a gazdaságtörténet és a határvidékek helyzete iránt. E témák alapozták meg legfrissebb könyvét is, melynek címe: *Cultural Encounters on Byzantium's Northern Frontier, c. AD 500–700: Coins, Artifacts and History* [Kulturális érintkezések Bizánc északi határán Kr. u. 500-700 k.: Érmék, leletek és történelem. Cambridge, 2018]. Eme recenzió azonban egy meglehetősen speciális tárgykörű tanulmányával foglalkozik.

A történeti földrajzi látószögből vizsgálódó cikk az Al-Duna vidékére koncentrálna, és a római császárkor kezdetétől egészen a középkorig terjed az időspektruma. Gandila premisszája az, hogy a rómaiak legnagyobb ellensége nem a mindenkori szomszédos barbár törzs vagy törzsek voltak, hanem maga a Duna, amely a téli időszakban rendszerint olyan keményre fagyott, hogy a fosztogató lovasok könnyedén átkelhettek rajta.

¹ A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Gandila szerint megannyi római a kultúra és a barbárság szembenállásaként látta a határvidéket. E magasztos harc azonban a gyakorlat színterén olyan megoldásokat igényelt, mint a természetes határok elérése, és azok erődrendszerekkel való megerősítése. Ezért Gandila – ama új kutatásokkal szemben, amelyek inkább a térség logisztikai szerepét, kulturális sajátosságait vizsgálták – ismét a vidék stratégiai vetületét elemzi alaposabban. Azt a kérdést teszi fel, alkalmas-e egy folyó határvidéknek. Szerinte ugyan a mai történészek már kétségbe vonják a védelmi hatékonyságát, mégis, Ammianus Marcellinus maga is úgy vallotta, hogy a Duna messze a legnehezebb folyó (31.4.5.: *longe omnium difficillimum* – ti. az átkelés szempontjából), és ez minden bizonnyal megfelelt a legtöbb római stratégia véleményének. Ugyanakkor Gandila szerint egy fontos szempontot eddig mellőzött a kutatás: a folyó befagyását. Ez ugyanis hajózhatatlanná tette a Dunát az azt felügyelő flotta számára, miközben a járhatóvá vált jegen átkelhettek a fosztogató barbárok.

A három számozott fejezetből az első azzal foglalkozik, milyen gyakran fagyott be a Duna. 1840 és 1930 között mindössze 18 tél volt, amikor ez nem történt meg. A jeges állapot 4 és 101 nap között ingadozott, átlagosan 47 napig volt járható a folyó. Gandila elismeri, hogy ezek ugyan nem korabeli adatok (azoknak sajnos híján vagyunk), de jól szemléltetik a problémát. A fagyás fizikai méretei (ti. a jégpáncél vastagsága) nem ismertek, bár néhány bizánci szerző hasonló adatait mellékeli a cikk írója összehasonlítás végett. Ezek alapján az a megállapítása, hogy – ilyen mértékű jegesedés mellett – a fagyás interpretációjának három stádiuma volt: 1) egyszerű természeti fenomén, 2) a befagyott folyón át történő barbár betörés és 3) politikai ügy, hiszen legalább helytartói szintű reakciót kívánt.

A Duna-jelenség olyannyira megragadta az ókori szerzők figyelmét, hogy többen is jeges síksággént írták le, miként

Pausanias egyenesen „téliés” folyónak nevezte azt, és hasonló túlzásokkal (?) élt Vergilius vagy Seneca is. Többek között e jellege járult hozzá ahhoz, hogy a Duna és annak vidéke irodalmi toposzá váljon; ennek megfelelően Gandila azt is tárgyalja, miért problémás megfelelő forráskritika nélkül kezelni az idevágó szöveghelyeket.

A fejezet azzal is foglalkozik, miként testesítette meg a hídépítés átvitt értelemben a folyó megszelídítését (ti. a mérnöki zsenialitás felülkerekedik a természet erőin), illetve, hogy a gyakorlatban hogyan szolgálta ez a térség birtokba vételét, konszolidációját. Továbbá táblázatos formában listázza, hogy a Kr. e. 29. évi, Florus-féle bejegyzéstől egészen Johannes Skylitzésig, aki az 1047-es évről számol be, milyen betörések sújtották a Bizánci Birodalmat a befagyott Dunán át. E rablóhadjáratok történeti tapasztalata szolgáltatott politikai munióciót Traianus (Kr. u. 98–117.) dák háborús propagandájához is. Gandila részletekbe menően elemzi ezt az expedíciót, és az ő elképzeléseit támogatják azok a tények, melyek szerint 1) a dákok nem várhatták meg, míg teljesen befagy a Duna, így idejekorán intézett támadásuk kudarcba fulladt, illetve 2) Traianus a második hadjárat idején már az addigra elkészült római hídon átkelve tudta legyőzni Decebalust, amely a csapatai mozgatása szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyult.

A rómaiak tehát úgy élték meg, hogy egy Duna-menti ellenséget sosem győzhettek le véglegesen, hiszen a befagyott folyón keresztül újabb betörésekre kellett számítaniuk. Éppen ezért azt a következtetést vonták le belőle, hogy csak akkor tehetik biztonságossá az Al-Dunát, ha annak mindkét partját ők ellenőrzik, vagyis bekebelezik Daciát és ott provinciát hoznak létre.

A második fejezet Dacia tartományá szervezésétől egészen az Avar Kaganátus korszakáig követi az eseményeket, fókuszában pedig a barbár betörések állnak. A kronologikus sorrend-

ben felépített elemzés említi többek között a 170-es costobocus betörést, a gót és karp inváziókat, a hun rohamokat vagy épp a cutrigurok visszatérő támadásait.

Gandila szerint a rómaiak számára legkritikusabb Duna-szakaszt a tartomány észak-keleti részében, a későbbi Dobrudzsában kell keresni. Itt ugyanis számos szigetet találunk, amelyek a téli fagyás idején jelentősen megkönnyítették a folyón való átkelést.

A harmadik században nagyon gyakoriak voltak a támadások, a középső harmadban átlagosan háromévente gót vagy karp betörés sújtotta a határvidéket, ám Gandila meglátása szerint a zürzavaros évtizedek még a melegebb időszakban is kecsesgetően védtelen partokat kínáltak a barbár fosztogatók számára. Aurelianus (Kr. u. 270–275.) és Probus (Kr. u. 276–282.) uralkodása azonban némi stabilitást hozott.

A tetrarchia korától kezdődően, Gandila nyomán, a hetedik század elejéig nem változik az Al-Duna stratégiai szerepe. Meglátása szerint azonban a korabeli történeti munkák a császári propaganda miatt könnyen megtéveszthetik a történészt, hiszen a III. századi jelentős gót fenyegetéssel szemben saját korukat egy jóval biztonságosabb érának festik le, amelyben II. Constantius (Kr. u. 337–361.) védtelenül hagyhatja a Dunát a gótok ellenében.

Gandila azt állítja, hogy a késő antik szerzők előszeretettel tértek vissza a korai császárkor toposzaihoz, kiegészítve azt a keresztény–pogány szembenállás irodalmi–vallásos eszköztárával. A Duna újra „megszelídítésre” várt, hiszen ezúttal a hunok fenyegették a birodalmat, akik falvakat tettek a földdel egyenlővé. Anastasius (Kr. u. 491–518.) és Iustinianus (Kr. u. 527–565.) idején – miután a hun veszéllyel már nem kellett számolni – a határszakaszt újfent megerősítették, amely egy időre nyugalmat kölcsönzött az Al-Duna mentén élők számára; Procopius ugyanakkor már a szlávok és a gepidák rohamairól tudósít.

Gandila szerint az események menetét és a szembenálló felek taktikáját alapvetően a Duna természeti-időjárási viszonyai határozták meg: bármennyire is erősítették meg a védvonalat a rómaiak, a téli, fagyos állapotok lehetőséget teremtettek a portyázásra. Ezek sikeressége azonban sok esetben azon múlt, mértékletességet tudtak-e tanúsítani a fosztogatók. Ha túl mohó elvárásokkal szálltak lóra, könnyedén kudarcba fulladhattak zsákmányszerző hadjáratuk, és prédájuk elveszett. Kisebb kilengésekkel ez a dinamika jellemezte az Al-Duna vidékének eseménytörténetét egészen addig, amíg Bizánc kényszerűen feladta a régiót, és a térségbe az Avar Kaganátus nyomult be.

A „befagyott Duna” témát az irodalmi szövegek egy időre jegelték, ám a VIII–IX. században a bizánci flotta több alkalommal is stratégiai fontosságú manővereket hajtott végre a Dunán, kísérletet téve arra, hogy a bolgárokat körülzárja. Bizonyos Makedón-dinasztiabeli uralkodók [Niképhoros Phokas (Kr. u. 963–969.), Johannes Tsimiskés (Kr. u. 969–976.) és különösen II. Basileios (Kr. u. 976 – Kr. u. 1025.)] nagy erőfeszítéseket tettek azért, hogy az egykori római erődöket, vagy az általuk birtokolt stratégiai pontokat visszaszerezzék. Skylitzés aztán a XI. században ismét téli betörésekről számol be: a besenyő vezér, Tirek kelt át a folyón embereivel, vagyis mintegy visszanyerte korábbi „szerepét” az Al-Duna.

Gandila azt a következtetést vonja le, hogy a rómaiak és a bizánciak tapasztalatai az évszázadok során azonosak lehetnek: bármilyen népek éltek is a birodalom szomszédságában, céljaik megegyeztek. A megfelelő időre vártak, hogy aztán a fagyos Dunán átkelve a gazdag zsákmány reményében támadhassák meg a szomszédos birodalmat. Még ha irodalmi közhellyé is vált a jeges Duna, nagyjából húsz görög és latin nyelvű szerző, műfajtól és alkotói célkitűzéstől függetlenül egyaránt megemlékezett róla – ez pedig jól szemlélteti számunkra a probléma jelentőségét.

A Duna (jelen esetben az Al-Duna) birtoklása, megőrzése, erődökkel való megerősítése éppen ezért a rómaiak, majd a bizánciak, sőt még az oszmán törökök számára is kulcsfontosságú tényezővé vált birodalmaik védelme, további terjeszkedése szempontjából. Ugyanakkor sem a rómaiak, sem a bizánci utódaik nem tudtak fenntartható tervet kidolgozni arra, hogyan őrizték meg a békét a határon. Épülhetett bármennyi erőd és állomásozhatott bármennyi katona a folyó mentén, ha jött a december, mindig tartani kellett a fagyos Dunán való barbár átkeléstől. Gandila találó szavait magyarra átültetve: „A rómaiak hidakat építettek, alávetették és meghódították a Dunát, de elvesztették a csatát a jégen.”²

Andrei Gandila tanulmánya egy izgalmas problémafelvetésre adott részletes, alapos válasz, melynek felütése nem csak jogosnak tűnő, de újszerű is. Az öt és negyed oldalnyi bibliográfián alapuló, terjedelmes cikk szemléltető eszközökben sem szűkölködik: táblázatos formában adja közre az egyes betöréseket, azok dátumával, szöveghelyével (illetve ezek szerzőivel), a behatolások földrajzi lokációjával, átkelési pontjával, a fosztogató nép megnevezésével, sőt a Duna jegének állapotjelentésével ellátva. Továbbá domborzati és vízrajzi térképen is végigkövetheti az olvasó a szövegben megemlített településeket. Mindent egybevetve, a szöveg tudományos eredményei és olvasóbarát jellege alapján úgy vélem, nem csak a földrajz vagy a történelem, de a természet kedvelői számára is érdekes olvasmány.

Andrei Gandila: Fighting against nature: Romans and Barbarians on the Icy Danube (Harcolni a természettel: Rómaiak és barbárok a jeges Dunán). *Journal of Ancient History* 2022. 10 (1), 135–163.

Berecz Gábor

² „The Romans bridged, subdued and conquered the Danube but lost the battle on ice.” – 157. oldal, saját fordítás.